

Оксана Дарморіз

НАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ ЯК ЧИННИК МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ В СУЧАСНОМУ СВІТІ

У статті досліджено особливості формування та збереження національної ідентичності в сучасності. Розглянуто глобалізацію як одну з найхарактерніших рис сучасного світу. Виявлено специфіку міжнаціональної взаємодії культур у процесах акультурації, асиміляції, сепарації та сегрегації. Описано взаємозв'язок збереження національної ідентичності та мовних питань спільноти.

Ключові слова: національна ідентичність, нація, національна культура, глобалізація, міжкультурна комунікація.

O. Darmoriz. National identity as factor of intercultural communication in modern world

There are researched features of forming and saving of identity in modern world in the article. The author viewed globalization as one of the fundamentals of nowadays world. There are demonstrated specifics of intercultural co-operation in processes of acculturation, assimilation, separation and segregation. Also author subscribed connections between national identity and problems of language.

Keywords: national identity, nation, national culture, globalization, intercultural communication.

О. Дармориз Национальная идентичность как фактор межкультурной коммуникации в современном мире

В статье исследованы особенности формирования и сохранения национальной идентичности в современности. Рассмотрено глобализацию как одну из характерных черт современного мира. Выведено специфику межнационального взаимодействия культур в процессах аккультурации, ассимиляции, сепарации и сегрегации. Описано взаимосвязь сохранения национальной идентичности и языковых вопросов, которые возникают в обществе.

Ключевые слова: национальная идентичность, нация, национальная культура, глобализация, межкультурная коммуникация.

Проблема глобалізації сучасного світового простору є однією з найактуальніших у XXI ст. Глобалізаційні процеси торкаються як окремої людини, так і національної чи етнічної спільноти, держави, регіону тощо. Вони охоплюють сферу економічного, політичного, соціокультурного існування особи та групи, екології, безпеки держав тощо. “Сучасний стан глобалізації є безпрецедентним за своєю інтеграцією, своєю технологією і політикою. Ми живемо в такому інтегрованому світі, де навіть найзвичніші дії настільки підігнані одна до одної, що будь-яка перешкода одразу зумовлює глобальні наслідки – наприклад, атипічна пневмонія, яка за декілька днів стала глобальним явищем, почавшись з невідомого джерела десь в Китаї. Руйнування світової транспортної системи, міжнародних ділових зустрічей та інститутів, глобальних ринків і навіть цілих економік, відбувається зі швидкістю раніше немислимою” [9, с. 97]. Видається, що одним із головних варіантів протистояння цьому процесові може бути консолідація членів спільноти за національною ознакою.

Сучасна філософсько-культурологічна думка характеризується особливим зацікавленням національними питаннями. Зокрема, до них звертаються Е. Сміт, Б. Андерсон, Е. Гелнер, К. Хюбнер, В. Шнирельман, І. Берлін, Г. Касьянов, О. Забужко. Водночас взаємозв’язок формування та збереження національної ідентичності з глобалізаційними процесами сучасного світу ще потребує ретельнішого філософського осмислення. Особливої ваги вирішення цих питань набуває у зв’язку з посиленням впливу глобалізації на політичне, економічне та культурне життя різноманітних соціальних груп.

Спочатку глобалізація стосувалася здебільшого політичної та економічної сфери, проте сьогодні вона все більше торкається сфери культури. “І, якщо в попереднє десятиліття ще можна було дискутувати про те, чи співвідносяться глобалізаційні процеси з інтересами кожної національної спільноти і, якщо не співвідносяться, то як цим процесам активно чинити опір, то сьогодні усвідомлення взаємозв’язку всього, що відбувається у світовому співтоваристві у всіх сферах діяльності, є абсолютною непохитною реальністю”, – зазначав Е. Гелнер [4, с. 5].

Процес культурної глобалізації відбувається здебільшого через культурну взаємодію народів, якій сприяють масові переселення народів (міграції), міжетнічні контакти, міжнаціональні (змішані) шлюби. Нації у світовому культурному просторі не можуть бути

відмежованими одна від одної. У процесі етно- та націогенезу спільнота з необхідністю вступає у комунікацію з іншими етносами та націями. Процес безпосереднього спілкування людей з різних національних культур у сучасній науці визначається як міжкультурна комунікація.

Різні культури взаємодіяли і раніше, при цьому часто наслідком їхньої взаємодії були гостра ворожість та нетерпимість. Водночас вони були відмежованими одна від одної, розділеними територіально, що давало змогу легше вирішувати конфліктні ситуації. Сьогодні глобальні комунікаційні, економічні, міграційні потоки сприяють знищенню цих бар'єрів, зіштовхуючи різні культури та нації одна з одною. Створюється щільна, всепроникна сітка суспільних взаємодій, в якій нетерпимість характеризується посиленням напруги, блокуванням нормальної життєдіяльності суспільних систем як на національному, так і на світовому рівнях. *С. Хантінгтон зауважував, що “холодний мир”, “холодна війна”, торговельна війна, квазі-війна, нестійкий мир, напружені відносини, гостре суперництво, конкурентне співіснування, гонка озброєнь – в схожих виразах з найбільшою імовірністю описуються взаємовідносини між об'єктами, котрі відносяться до різних цивілізацій. Довіра і дружба зустрічаються рідко”* [8, с. 324].

Зазначимо, що міжнаціональна взаємодія культур може мати й позитивний наслідок, коли національні відмінності не взаємно заперечують, а доповнюють одна одну – це характеристика історичного становлення кожної культури, що дозволяє набувати певних культурних інновацій, які не суперечать національній культурній специфіці та сприяють стимулюванню її розвитку. Цей процес, як правило, був достатньо протяжним у часі, що робило можливим введення нових елементів безболісно для національної культури, без загрози для національної ідентичності. Натомість на сучасному етапі усі процеси, зокрема й міжкультурна взаємодія на рівні націй, відбуваються у пришвидшеному темпі, що зумовлює появу або загострення певних конфліктів та неприйняття культурами одна одної, заперечення толерантних принципів комунікації. В зв'язку з цим постає важлива проблема щодо взаємозв'язку збільшення ролі глобалізаційних процесів у культурі та долі окремих національних культур.

Характерною рисою міжкультурної комунікації є усвідомлення відмінності самого партнера з комунікації, а також відмінності його мотивацій, інтенцій, фонових знань, коду (мови, жестів, символіки,

умовних знаків тощо). Важливим є також момент усвідомлення приналежності партнерів по спілкуванню до різних культур, тобто усвідомлення один одного як “чужого”, а також усвідомлення власної приналежності до визначеної національної культури. Національна та культурна ідентичності в цьому випадку мають визначальне значення. Зазначимо, що й саме вивчення культури може відбуватися не лише шляхом аналізу її історичного розвитку, окремих елементів її структури, дослідження головних культурних кодів чи змістів, опозицій та категорій, а й через призму ідентичності.

Людина постійно ідентифікує світ в його різноманітних проявах та себе в цьому світі. Пошуки елементів світу відбуваються в різних сферах людського буття. Вона зайнята пошуками соціальної, національної, конфесійної, психологічної, гендерної та інших типів ідентичності. При цьому одна з них може бути домінуючою, інша – менш визначальною в комплексі варіантів ідентичності, водночас вони здатні співіснувати одна з одною, характеризуючи людину з різних боків. Важливе місце в процесі ідентифікації людини безперечно належить національній (або, за відсутності нації, етнічній) ідентичності, яка тісно пов’язана з культурою. “Чуття національної ідентичності, – писав Е. Сміт, – стає могутнім засобом самовизначення й самоорієнтації індивіда у світі крізь призму колективної особистості та своєї самобутньої культури. Саме завдяки спільній неповторній культурі ми спроможні дізнатися, “хто ми такі” в сучасному світі. Наново відкривши ту культуру, ми “наново відкриваємо” себе, своє “автентичне Я” – або ж принаймні саме так видається багатьом зневіреним і дезорієнтованим індивідам, яким судилось змагатися з надміру мінливим і непевним сучасним світом” [5, с. 27].

Культурні контакти є важливим компонентом комунікації між народами. Культури етнічні та національні при взаємодії не лише доповнюють одна одну, але й вступають в складні взаємовідносини, виявляючи при цьому свою самобутність та специфіку. Тому взаємодія культур може мати як позитивні наслідки (збагачення національної культури елементами інших культур), так і негативні (їх придушення, збіднення, асиміляція однієї культури іншою). Зрозуміло, що мета будь-якої національної культури при комунікації з іншою – зберегти власну специфіку та ідентичність. Саме тому побудова міжкультурних взаємовідносин на рівні націй із застосуванням принципів толерантності, яке часто декларується політичними діячами, не може прийматися беззастережно.

М. Уолцер пропонує визначати толерантність як мирне співіснування різних груп людей із різними історіями, культурами й індивідуальностями, тобто саме те, що толерантність робить можливим. Вчений зазначає: “Я розпочинаю з передумови, що мирне співіснування (мирне до певної міри: я не збираюся писати тут про співіснування рабів та їхніх гнобителів) – це завжди добре. Не тому, що люди взагалі завжди цінять мирне співіснування – вочевидь, що це часто не так. Головний показник – люди завжди схильні зізнаватися, що вони його цінують: не можуть виправдати себе перед собою чи іншими без того, щоб не підкреслювати всієї цінності мирного співіснування, а також життя й свободи, яким вони слугують” [7, с. 15].

Мирне співіснування може набувати досить різноманітних форм; для націй як політичних утворень, що мають власні держави, воно є необхідною умовою існування в політичному, економічному та соціальному житті. Водночас кардинально протилежна ситуація у сфері взаємодій національних культур. Якщо розглядати толерантність як прагнення до встановлення та підтримання спільності з людьми, які відрізняються в певному відношенні від переважаючого типу чи не дотримуються загальноприйнятих уявлень та норм, то в культурному житті реалізувати такі принципи є практично неможливо.

Толерантність в міжкультурній комунікації важко (чи й неможливо) реалізувати з тієї причини, що підґрунтям національної культури є родова свідомість, національна ідентичність. “Нації створює людина; нації є продуктом певних переконань, прихильностей та взаємного визнання. Певна група людей (наприклад, мешканці визначеної території, носії однієї мови) стає нацією там і тоді, де і коли члени цієї групи однозначно визнають спільні взаємні права та обов’язки завдяки членству в цій групі. Саме наявність таких відносин, а не якісь інші спільні ознаки (хоч якими б вони були) перетворює їх на націю і відокремлює їх від усіх, хто до неї не належить” [4]. Ми об’єднуємося з тими, хто поділяє наші переконання, розмовляє тією ж мовою, сповідує ті ж культурні цінності та принципи, належить до тієї ж етнічної групи. Загалом саме мовна, культурна та етнічна спорідненість є фундаментом спільноти (особливо національної) протягом всієї історії людства. Водночас ми схильні вороже чи насторожено ставитись до “інших” – тих, хто від нас відрізняється, оскільки вбачаємо в них небезпеку для збереження цілісності нашої національної культури, і відповідно нашої національної та культурної ідентичності.

Для позначення взаємодії і взаємовпливу культур у процесі між-культурної комунікації використовується поняття “акультурація”. Поняття акультурації більшість дослідників (Р. Редфілд, Р. Лінтон, М. Херсковіц, Дж. У. Беррі) розглядають як зміну культури, яка відбувається при постійному контакті між різними культурними групами. Зазвичай акультурація виступає одночасно і як процес, і як результат взаємного впливу різних культур, при якому всі чи частина представників однієї культури (культури-реципієнта) переймають норми, цінності і традиції іншої (культури-донора). І хоч кожна з культур одночасно може виступати і донором, і реципієнтом, а представники однієї культури можуть як повністю приймати цінності іншої, так і відкидати їх чи підходити до них вибірково, залишається висока ступінь імовірності, що їх вплив одна на одну може бути неоднаковим, і навіть одностороннім. Зміни, що відбуваються у сфері культури, здебільшого стосуються головних складових культури: мови, релігії, освіти, науки, міжособистісного та міжгрупового спілкування.

Доведено, що кожна людина, беручи участь у процесі акультурації, одночасно включається в чужу культуру і прагне зберегти свою культурну ідентичність. Найчастіше цей процес відбувається через асиміляцію та інтеграцію. При цьому у випадку асиміляції й інтеграції йдеться про часткову чи повну втрату попередньої культурної ідентичності, що для національної групи може означати смерть чи безповоротне видозмінення культури.

Асиміляція є варіантом акультурації, при якому повністю приймаються норми і цінності іншої культури замість своїх норм і цінностей, тобто втрачається культурна специфіка. При асиміляційних процесах можливість руйнування національної культури і, як наслідок, національної ідентичності є найвищою. Також небезпечним у сенсі втрати національної культурної унікальності є процес інтеграції як одночасної ідентифікації окремої людини з різними культурами або об'єднання кількох національних культур в одну на паритетних засадах. У цьому випадку постає необхідність постійного пошуку консенсусу та жертвування певними принципами і цінностями заради загального блага. Крім того, втрачається можливість вільного вибору власного шляху розвитку. Такий варіант є можливим тоді, коли національні культури змушені розвиватися у мультинаціональних державних утвореннях. Проте тоді оптимальним варіантом взаємин є терпимість чи невторчання у сферу “чужої” національної культури. Зрозуміло, що при цій вза-

ємодії кожна національна культура прагнучиме відокремленого становища.

Заперечення чужої культури і збереження ідентичності зі своєю відбувається при сепараційних процесах. У цьому випадку представники групи, що не домінує, намагаються ізолюватися (більшою чи меншою мірою) від культури, яка домінує. Скажімо, при етнічній сепарації відбувається відмежування від народу його частини, яка з часом перетворюється на самостійний етнос; при мовній – консервація та збереження тих мовних форм, які були усталеними на момент сепарації, тоді мова практично не розвивається (як у випадку з українською мовою в діаспорному середовищі). Якщо ж на ізоляції культури та мови наполягають представники культури, що панує, то це відповідає процесу сегрегації. Зазвичай сегрегація розпочинається в національній спільноті, яка має статус держави тоді, коли є небезпека втрати національної культурної специфіки через національну меншину, розвиток якої стрімкіший, ніж її власний, або ж певна національна меншина використовується як засіб у політичній стратегії сильнішої нації-держави. Також сегрегація може використовуватися національною державою для того, щоб утримувати представників іншої групи в певних рамках, “на своєму місці”.

Втрата окремими етнічними культурами деяких компонентів, що може зумовити часткову чи повну втрату етнічної своєрідності, часто відбувається паралельно зі включенням у глобалізаційні процеси груп та людей, що належать до окремих етносів та націй. Ж. Бодрійяр вважав, що це лежить у природі самої глобалізації. Він наголошував: “Створення глобальної системи є результатом лютої заздрості: заздрості культури, індиферентної культури з нечіткими дефініціями відносно культури “високої чіткості” – заздрості розчарованих, дезактивованих систем, відносно культур високої активності; заздрості десакралізованих суспільств відносно культур, які зберегли жертвенні форми” [2, с. 20]. Це твердження можна розглядати як дещо абсолютизоване, водночас неможливо заперечувати той факт, що глобалізація розкриває конфлікти між представниками національних культур частіше, та й відбуваються ці конфлікти більш гостро, ніж раніше. При цьому в більшості випадків при культурній взаємодії одна культура виступає як агресор стосовно іншої.

Відмінною рисою процесу глобалізації в культурі є загострення проблеми ідентичності на різних рівнях: національному, професійному, мовному. Саме ця проблема є наріжною в сучасному

світі. Дуже важливо у світі, що глобалізується, зберегти унікальну культуру окремих етносів, їх мову, звичаї, традиції, колективні уявлення, ціннісні орієнтації, які власне й лежать в основі ідентифікації національних спільнот. Особливої ваги при цьому варто приділяти мовним питанням.

Кожна національна мова відображає певний спосіб сприйняття та кодування світу. Значення, смисли, концепти, які закріплюються в мові, утворюють єдину систему поглядів, що засвоюється усіма носіями мови. Певна річ, спосіб світосприйняття має універсальний характер, проте в кожній етнічній чи національній спільноті він набуває власної специфіки, відповідно носії різних мов сприймають світ по-своєму. “Межі моєї мови визначають межі мого світу”, – писав Л. Вітгенштайн [3]. Це ж стосується і окремих етносів та націй, для яких національна культурна ідентичність у більшості випадків визначається приналежністю до однієї мови.

Національна мова може розглядатися як одна з форм національного світогляду, виробленого в людській суб’єктивності. Своєю чергою, різноманіття мов зумовлене духовним розвитком людства, який у різних людських спільнотах розвивається по-різному, та різноманіттям етнічних і національних груп, які складають людство. Мова відображає зміну культурної специфіки у того чи іншого народу і змінюється разом із ним, вона є важливим засобом збереження власної специфіки. Саме цим зумовлене небажання багатьох національних держав толерувати мовні питання. Кожна національна спільнота намагається вберегти мову як найголовніший засіб консолідації населення та виразника власної культурної специфіки, посягання на мовну унітарність в окремій національній державі відповідно сприймаються представниками нації як намагання знищити національну культуру та націю загалом.

Для збереження національної самобутності та ідентичності етнічні спільноти намагаються різними способами протистояти глобалізації. Е. Хобсбаум вважає, що сьогодні виключно у межах національного відбувається таке протистояння. “Наша епоха як і раніше залишається епохою національних держав – єдиний аспект глобалізації, де вона не діє” [9, с. 97]. Продовживши його думку, можна стверджувати, що здебільшого це відбувається у сфері збереження культурної ідентичності, усвідомлення якої вимагає вияву та окреслення меж, які відокремлюють одного суб’єкта культури від іншого, одну культурну цілісність від іншої.

Все частіше емігранти з менш розвинених країн, потрапивши

в омріяне середовище, не прагнуть злитися з оточенням, оволодіти мовою країни перебування, перейняти її звичаї, спосіб життя, культуру. Особливо яскраво це виявляється в тих випадках, коли мова йде про представників різних цивілізацій чи різних віросповідань. У багатьох країнах утворюються нові національні меншини, які ясно усвідомлюють свою етнічну специфіку, свої інтереси і можливості їх відстоювати. Зросла також конкуренція між корінним населенням та емігрантами в різних сферах. Як наслідок, взаємини між населенням, яке представляє титульну націю, та іншими спільнотами стає все настороженішим. Іноді ця настороженість переростає в нетерпимість, яка виявляється не лише на побутовому, але й на спільнотному рівнях.

Ототожнення себе з певною групою, відчуття приналежності до “ми”, а також спільна історія є фактами індивідуального досвіду людини. Для того, щоб стати чинником групової інтеграції, вони мають упізнаватися як “наші”, які можуть протиставлятися “чужим”. “Нація – це група людей рідних і близьких між собою натурою, хистом, вдачею, дотепом, вдатністю, темпераментом. В оцій близькості і ріднині треба спостерігати дві речі: – одну – ті особності та відміни, якими сама природа наділила людей, з якими чоловік починає життя своє, як з прирождением, з своїм власним; другу – се ті особності, що з’явилися і вирости на ґрунті перших не самі по собі, а вироблено їх історією нації, її культурою і історичним вихованням. Вони більш чи менш бувають оригінальні і залежать від того: чи щасливо, чи безталанно переходила історія нації” [1]. Національна ідентичність є цінністю, без якої національна спільнота не зможе ні розвиватися, ні існувати. Тому остання стимулює різноманіття процесів, спрямованих на збереження елементів національної ідентифікації – мови, культури, релігії, традицій, домінуючих цінностей.

Література:

1. Антонович В. Три національні типи народні / В. Антонович. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/anton/ant03.htm>.
2. Бодрийяр Ж. Насилие глобализации / Ж. Бодрийяр // Логос. – № 1. – 2003. – С. 20–23.
3. Витгенштейн Л. Логико-философский трактат / Л. Витгенштейн. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.philosophy.ru/library/witt/01/01.html>.

4. Гелнер Е. Нації та націоналізм; Націоналізм: пер. з англ. / Е. Гелнер. – К. : Таксон, 2003. – 300 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://litopys.org.ua/gelner/gel.htm>.
5. Сміт Е. Національна ідентичність / Е. Сміт. – К. : Основи, 1994. – 224 с.
6. Тишуніна Н. В. Современные глобализационные процессы: вызов, рефлексии, стратеги / Н. В. Тишуніна // Глобализация и культура: аналитический подход. – СПб. : Янус, 2003. – С. 5–25.
7. Уолцер М. Про толерантність / М. Уолцер. – Харків : Видавнича група “РА-Каравела”, 2003. – 147 с.
8. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций / С. Хантингтон. – М. : ООО “Изд-во АСТ”, 2003. – 603 с.
9. Хобсбаум Э. После победы в войне. Соединенные Штаты: Все шире и шире / Э. Хобсбаум // Логос. – № 1. – 2003. – С. 97–104.

Рекомендовано до друку рішенням кафедри теорії та історії культури філософського факультету Львівського національного університету імені Івана Франка, протокол № 3 від 20 жовтня 2011 р.